

kerheds- og interesseperspektiv, må man ønske sig en anden bog (som kan siges at være skrevet allerede i form af *Den svenska utrikespolitikens historia*). Norrhems bog demonstrerer imidlertid, at udenrigspolitik også er samfundshistorie, og at subsidierne faktisk var vigtige, ikke kun byttepenge i allianceforholdet. Den danske stat indgik også traktater om subsidier og lejede tropper ud i disse århundreder. Det kunne være interessant, hvis nogen ville se på subsidiernes samlede rolle i og for Danmark-Norge.

*Gunner Lind*

| PER OLUF HERNÆS (RED.): *Vestafrika. Forterne på Guldkysten*, Gads Forlag, København 2017, 398 s., 350 kr. Indgår i fembindsværket *Danmark og kolonierne*.

På bindets bagside hævder forlaget dristigt at bogen om Forterne på Guldkysten indgår i et „standardværk“, *Danmark og kolonierne*. Det er nu en gang læsere og kritikere der afgør hvilket værk der sætter standarden, men lad gå for denne gang. Bogen er faktisk fyldestgørende og overbevisende. Den rummer bidrag fra i alt seks forfattere, som alle slipper fint fra opgaven. De repræsenterer da også – så vidt det er anmelderen bekendt – den bedste ekspertise der kan opdrives på området. Bindets redaktør er Per Hernæs, NTNU i Trondheim, som ud over at redigere har bidraget med en meget stor del af teksten. Også Ole Justesen, Københavns Universitet, har affattet flere kapitler om forternes historiske udvikling og samspil med det omgivende land. Dertil kommer Erik Gøbel, Rigsarkivet, som med sit kapitel om den danske slavehandel dækker kernen i de danske Afrika-forters eksistensberettigelse; endvidere Pernille Ipsen, University of Wisconsin, som sammen med Ole Justesen behandler forternes og fortbyernes sociale struktur og indre liv; Daniel Hopkins, University of Missouri-Kansas City, som tager sig af forsøgene på kolonisering gennem plantagedrift i periodens sidste tredjedel; og endelig Anne Mette Jørgensen, Nationalmuseet, som beretter om forterne som materiel kulturarv og dennes forvaltning i Ghana i nutiden.

„Guldkysten“ er et område på den sydvendte kyst i det nuværende Ghana. Efter et par århundreders portugisisk handel i området oprettede også andre europæiske stater, heriblandt Danmark, i 1600-tallet befæstede handelsstationer med mure og kanoner. Et fort kunne ikke klare sig alene med forsyninger fra Europa og havde ikke egen produktion af fornødenheder. Selv ikke til de indre funktioner var der arbejdskraft nok; derfor levede fortet i symbiose med det lokale afrikanske bysamfund lige uden for murene. Den afrikanske by dannede des-

uden en buffer mod fjender fra andre dele af området. Fortets formål var at fremme en fortjenstgivende handel, oprindeligt med afrikansk guld, men fra ca. 1720 med slaver til det caribiske område som det dominerende – den berygtede transatlantiske slavehandel. Slaverne blev af afrikanske menneskehandlere ført frem til forterne, solgt til deres europæiske kolleger og måtte herefter afvente udskibning – en grim skæbne, som det i lakonisk stil, men med stor effekt skildres af Erik Gøbel i dette bind.

Det var et 'handelskapitalistisk' system, men i praksis var det yderst vanskeligt at skabe et overskud på slavehandelen på grund af dels den store afhængighed af magthaverne i det afrikanske samfund, dels de store logistiske problemer og risici der var forbundet med den omfattende operation, f.eks. høj dødelighed på forterne og dårlige vindforhold og muligheden for forlis under transporterne. Dette til trods for at efterspørgslen på slaver var alt andet end vigende. Produktionen på plantagerne i Amerika ekspanderede samtidig med at den tvangsforflyttede befolkning ikke evnede at reproducere sig selv under de uhyggelige forhold de levede under. Kompagnier, altså koncessionerede selskaber, gik jævnt hen konkurs, men staten holdt hånden under projektet fordi de vestindiske plantager gav store indtægter, men var i bekneb for arbejdskraft, og fordi det stadig var tænkeligt at udviklingen kunne vendes til økonomisk overskud også i Afrika.

Forholdene skiftede naturligvis til sidst. Vendingen kom da de europæiske magter i slutningen af 1700-tallet indledte deres opgør med slavehandelen og senere også slaveriet. I Danmark var en forordning af 1792 den første store milepæl; dog kun som et varsel om forbud mod slavehandel under dansk flag et årti senere. Retningen var imidlertid klar: En fortsat europæisk tilstedeværelse i Afrika understøttet af militær magt ville blive i form af kolonier. Som bekendt opbyggede England og andre store magter koloniale stater som – ganske vist med betydelige forskelle i institutionel form – sørgede for landsdækkende magt- og infrastruktur, men langt hen overlod civilsamfundet til indbyggerne. I nærværende bog gøres der rede for hvordan de danske forsøg på at komme med på vognen, var styret af ambitioner om en settler-kolonialisme, drevet ikke af kolonisterne selv, men statsorganiseret og følgende et idealistisk program som naivt undlod at tage højde for hvad der sker når et projekt løftes fra papiret over i den sociale virkelighed. Uden at antyde en forbindelse er det fascinerende at se hvordan det idealistiske kommissionsarbejde hen mod midten af 1800-tallet minder om tankerne bag en senere tids udviklingsbistand. Intet af det kom dog i nærheden af virkeliggørelse; forterne blev i 1850 mod en ret beskeden sum overdraget til englænderne, som nu var i

gang med at etablere en mere omfattende politisk og militær magt også i det indre af landet.

En væsentlig del af bogens analyser er politisk og politisk-militær historie. Både Per Hernæs og Ole Justesen yder en fantastisk indsats for, på grundlag af årtiers omfattende arkivstudier, en gang for alle at skildre hvordan relationerne mellem de danske fortørs ledelse på den ene side og de afrikanske konger og høvdinge på den anden side hele tiden skiftede. Det er indviklet. På trods af at forfatterne er yderst vel skrivende, kan det til tider være svært at følge med, også på grund af det ukendte navnestof. Denne bemærkning er ikke tænkt som en kritik. Netop detailrigdommen og grundigheden bidrager stærkt til at indfri forlagets løfte om et standardværk. Måske kan den tilfældige læser ikke straks tilegne sig – og i hvert fald næppe huske – alle detaljerne. Men informationen er nu tilgængelig for fremtidens forskere og studerende.

Efter anmelderens vurdering (som ikke-specialist på området) har Ole Justesen i sine kapitler størst held med at kombinere de enkelte begivenheder med den strukturelle dynamik. Dette kan dog hænge sammen med fordelingen af perioderne. Per Hernæs' første lange del omhandler den periode hvor slavehandelen var den store konstant. Derefter kommer et par tematiske kapitler inden den narrative tråd om de politiske forhold genoptages. Ole Justesen, som nu tager over, nyder godt af at forholdene i den tid prægedes af det transformativ momentum som den gradvise afvikling af slavehandelen medførte. Der er også en større andel af veldokumenterede farverige begivenheder med dramatisk nerve, f.eks. guvernør Edward Carstensens operationelle håndtering af afviklingen, først af belønningssystemet til fordel for de mange indflydelsesrige personer, senere overdragelsen til englænderne.

Dette skal ikke opfattes som en nedvurdering af Per Hernæs' forudgående analyse over fem kapitler af tiden ca. 1660-1800. Sammen med detaljerne fremhæves tydeligt de store linjer. De danske fortør, repræsenteret ved den kongeligt udnævnte guvernør, befandt sig løbende i både samarbejde og konflikt med afrikanerne. Lederne af de forskellige nationer og småstater havde en stærk generel interesse i europæernes tilstedeværelse eftersom en efterhånden vigtig del af samfundets økonomi og elitens magt hvilede på handel med dette fremmedelement. Men mens de økonomiske interesser var i en form for balance, var der en skævhed på det politiske niveau. De afrikanske ledere søgte at drage maksimal fordel af relationen støttet af to forhold, dels deres mulighed for at alliere sig med andre europæere hvis de ikke var tilfredse med den nuværende partner, dels den kendsgerning at såvel danskernes som andre europæeres hele tilstedeværelse hvilede

på afrikanernes tolerance. Derfor var der en permanent konflikttilstand, åben eller latent. Det kunne være om varepriser og beskatning, men også om bevægelsesfrihed og retten til at udføre transaktioner. Der var naturligvis et trade-off mellem beskatning og belønning på den ene side og europæernes rettigheder og muligheder på den anden side.

Europæerne var dog ikke uden manøvre muligheder. De kunne alliere sig indbyrdes frem for at lade sig splitte. Og i det øjeblik en større stat forsøgte at usurpere lokale kongers eller høvdinges magt, kunne europæernes vanlige partnere hurtigt blive afhængige af samme europæeres hjælp, typisk ved leverancer af våben og ammunition eller ly og beskyttelse under fortets mure. Det vægtigste eksempel er fort-regionernes forhold til det berømte Asante-rige som i 1700-tallet ekspanderede mod kysten. Asante var drevet af udsigten til at opnå lettere adgang til handelen dér. Ved overherredømme kunne man indhøste et provenu i form af tributter fra de aktører som geografisk befandt sig tættest på de oversøiske kommercielle links ved kysten, med de økonomiske fordele der fulgte af beliggenheden. Modsætningen mellem Asante-riget og de mindre nationer ud mod havet var et styrende motiv i en lang del af den behandlede periode, uden dog at sammenfatte hele den komplekse konflikt dagsorden som analyseres i bogen.

I forordet gør Per Hernæs sig en række overvejelser om bogens erkendelsesmæssige formål. Det er at skabe sikkerhed om det faktuelle, men også at udvide vor viden om den del af slavehandelen der foregik på skibe under dansk flag og i særdeleshed om „de dansk-afrikanske relationer skiftende natur ... at indfange og belyse det ganske særlige „rum“, hvori krydsende interesser og impulser blev modtaget, fordøjet og selektivt tilpasset de aktuelle behov hos begge parter ... Især de afrikanske politiske rammer er viet opmærksomhed“. Det er en velvalgt formulering som fuldt ud harmonerer med bogens substans.

Ikke desto mindre er der små revner i projektet. Det drejer sig om fortolkning og vurdering, en dimension som godt kunne stå stærkere i værket. Per Hernæs skriver: „Historikerens lod er ikke at fælde moralske domme, siges det“. Han tager ikke direkte stilling, men påberåber sig et bredt cirkulerende udsagn – 'siges det' – som kan være rigtigt under en synsvinkel, men forkert under en anden. I forhold til den transatlantiske slavehandel giver den etiske dimension vel sig selv: Det var et partielt tilbagefald til barbari fra de europæiske nationers og deres amerikanske aflæggers side. Per Hernæs (og historiefagets mainstream) har ret i at denne 'moralske dom' ikke eliminerer relevansen af nøgternt at undersøge og forklare hvorfor, hvordan og med hvilke konsekvenser slavehandelen og slaveriet udspillede sig.

Historikerens pragmatiske nedtoning af den moralske dimension be-

tyder dog ikke overflødiggørelse af fortolkning og vurdering af institutioner, motiver og handlinger. For at tage et nærliggende eksempel: Det russiske livegenskabs særlige form, hvor bønder kunne bortsælges som personer, dvs. uden om den normale feudale binding mellem bonden og hans jord og levested, kan godt 'forklares', f.eks. med slaveiets generelt sene afskaffelse i Rusland, eller statens ønske om at kunne mobilisere befolkningsressourcer til kolonisering af den østlige del af imperiet. Der er funktionelle paralleller mellem dette og den vestlige verdens transatlantiske slavetrafik, som jo også var et instrumentelt led i en kolonisering. Kendskab til årsagerne rækker imidlertid ikke ved at livegenskabet i Rusland underbygger en vurdering af Ruslands økonomi og økonomiske institutioner som tilbagestående i sammenligning med Vesteuropa. Som en moralsk farvet vurdering kan den anfægtes og relativiseres, men den er legitim som led i en historisk tolkning der bevæger sig ud over de nøgne årsagskæder.

Samme betragtning kan anlægges på forholdene i Vestafrika i 1600-1800-tallet. Hvilke institutioner virkede systemet på grundlag af, og hvilke institutionelle transformationer – eller mangel på samme – fremkaldte de historiske aktørers praksis hen over perioden? Hvilke konsekvenser fik den transatlantiske slavehandel for de afrikanske samfunds og staters beskaffenhed og videre udvikling?

Bogen kommer ikke i gang med dette tema, styret som den er af begivenhederne på det politiske og militære niveau. Per Hernæs er dog ikke et passivt gidsel for en valgt tilgang. Han er aktivt fortolkende idet han adskillige gange betoner at afrikanerne var situationens herrer, som selv bestemte i eget hus. Europæerne havde en marginal position rent magtmæssigt. Man kan spekulere over årsagen til den stærke betoning af dette aspekt. En oplagt grund er selvfølgelig at det var sådan det faktisk forholdt sig, men er dette tilstrækkeligt til at forstå hvad der skete? Næppe. Bogen synes imidlertid båret af en ambition om nok at skrive kolonihistorie, men gøre det på en ikke-eurocentrisk måde. Dermed bliver det vigtigt at Afrikas historie er Afrikas egen historie. Europæerne havde en andel i den, men de skabte den ikke, det gjorde afrikanerne. Næste skridt er at oversætte og 'normalisere' den afrikanske historie så den i sin europæiske aftapning forstås af læserne. Til det formål er den traditionelle vægtning af det politiske måske særligt egnet.

Det er dog kun en gisning. Men det er et reelt problem at andre temaer og problemstillinger end de politiske og militære forsømmes. Man kan bl.a. forestille sig at den transatlantiske slavehandel havde betydelige negative konsekvenser for den afrikanske økonomi. Ganske vist formidlede trafikken en import af fremmede varer som i en eller anden grad var økonomisk gavnlige. Det gælder f.eks. jern og værk-

tøj og overførsel af teknologi. Men krigsvåben var vel i mindre grad gavnlige eftersom de ikke tjente som positive input til økonomien (investering), men derimod til de stadige rivaliseringer mellem staterne der var motiveret af elitens interesser. Samtidig lagde slavegørelse og slavehandel et økonomisk dræn på samfundet, så meget desto mere fordi den stærkeste og sundeste arbejdskraft var den mest efterspurgte. Ud fra en kynisk betragtning kan man sige at den høje pris på sådanne slaver skabte en umiddelbar økonomisk ligevægt i udvekslingen, men to vigtige faktorer falder uden for dette ræsonnement: for det første den negative økonomiske eksternalitet der ligger i at ofrene for slavehandelen blev revet ud af deres livssammenhæng, hvilket påførte deres pårørende og lokalsamfundet både direkte økonomiske konsekvenser og sorg og traumatisering; for det andet den – må man antage – skæve fordeling af slavehandelens provenu til fordel for konger, høvdinge og stormænd og deres familier og entourage.

Man kan indvende at overgangen til disse foruroligende tilstande blev mildnet og legitimeret af at slaveri længe forinden var en både normal og væsentlig del af de afrikanske institutioner, om end i en mindre brutal og definitiv form end i det transatlantiske system. Med andre ord, betød det nogen væsentlig forskel – for andre end ofrene – at europæerne kom og tog del via deres befæstede handels- og udskibningssteder? Det gjorde det nu nok. De statslige aktører orienterede sig i stigende grad efter europæernes efterspørgsel. Politik handlede om at positionere sig for at profitere på en handel der ikke hvilede på økonomisk skabende, udviklingsorienteret aktivitet i form af investering og arbejde, men tværtimod på vold og afbrydelse af andres produktive aktivitet. Slavehandelen fremmede en parasitær økonomi på bekostning af *nationbuilding*; der var ingen udsigt til modernisering. Europæerne bremsede til slut slavetrafikken, hverken de afrikanske konger eller plantageejerne i Amerika gjorde det.

Så hvis afrikanerne var herrer i eget hus, forvaltede de det dårligt. Man kan bløde det op ved at sige at de nok besad den umiddelbare ydre magt, men var underlagt historiske omstændigheder som ingen enkelt magthaver eller gruppe af magthavere havde mulighed for at påvirke. Sådan er det jo altid. Men det eliminerer ikke behovet for en vurdering af konsekvenserne. Den kunne gå i retning af at Afrikas eksisterende institutioner var dysfunktionelle, idet de ingen større modstandskraft havde over for det europæiske ekspansionsprojekt. Da handelsfasen afløstes af mere omfattende kolonisering, deltog Danmark ikke, men havde dog del i forarbejdet. Der var formentlig en sammenhæng mellem faserne der går videre end at slavehandelen visnede bort og blev afløst af noget andet.

Oprettelsen af europæiske kolonier i hovedparten af Afrika gik meget hurtigt. For størstepartens vedkommende byggede de på en kombination af enkelte store byer der var centre for den koloniale stat, og et mere rudimentært net af magt- og infrastruktur lagt ud derfra over resten af landet. Dette var nok til igangsættelse af en vestligt farvet moderniseringsproces som i løbet af få årtier førte til afkolonisering på grundlag af nationalistisk ideologi og udviklingsoptimisme. Kolonivældet varede kortere end slavehandelen. Men ved uafhængigheden efter 1945 dannede den koloniale stats strukturer grundlag for de nye nationer. Afrikanerne havde ikke noget alternativ. Det havde de måske haft hvis ikke den transatlantiske slavehandel havde fungeret som katalysator for befæstelsen af et sæt institutioner der nok tillod rationel politik i forhold til andre magtenheder, men ikke besad et indre drive der tåler sammenligning med den europæiske økonomi.

Denne tolkningsdimension – ikke nødvendigvis den specifikke tolkning – kan siges at mangle i bogen om Forterne på Guldkysten. Til gengæld er der meget andet som garanterer værkets værdi og nytte i mange år fremover, både dets fremragende empiriske dækning af stoffet over en bred front og den konsekvente betoning og gennemarbejdning af det politiske tema, trods den bias i den bredere fortolkning dette kan siges at give. Bogen er på mange måder en overvældende og underholdende læseoplevelse. Man reflekterer jævnt hen over diskrepansen mellem på den ene side de ofte ekstreme vilkår på stedet og begivenhedernes omskiftelighed, og på den anden side den grad af normalitet og positive livsomstændigheder som skildringen af fortsamfundet formidler et billede af. Modsætningen kendes fra al mulig anden historieskrivning. Man må ikke desto mindre spekulere over hvad der mon drev de udsendte danskere til at sige ja til at sejle derned, med den formentlig kendte risiko for at dø kort efter ankomsten. Var det en forhåbning om eventyr, rigdom og let adgang til sex, eller en mere diffus trang til at undslippe gældende rammer hjemme? Måske var der dengang en anden opfattelse af livets vilkår og muligheder.

Bogen er forsynet med mængder af interessant og flot gengivet illustrationsmateriale, herunder en række elegant layoutede nye kort, tegnet af Per Jørgensen. Når bogen nu handler om de danske forter, kan det dog undre at redaktionen ikke på ét overskueligt kort har valgt at gengive samtlige forters præcise lokalisering og forsynet det med oplysning om det enkelte forts funktionsperiode.

*Jan Pedersen*